

Alina Polak

Uniwersytet Zielonogórski

FORMUŁY SUBSKRYPCYJNE STOSOWANE W DOKUMENTACH ARCYBISKUPA JAROSŁAWA BOGORII SKOTNICKIEGO ORAZ PERSONEL KANCELARII ARCYBISKUPIEJ W LATACH 1345-1374

Pontyfikat Jarosława Bogorii Skotnickiego przypadł na lata 1342-1374. W tym czasie kancelaria arcybiskupstwa gnieźnieńskiego działała już sprawnie, posiadała sprecyzowaną hierarchię urzędniczą oraz kilka zunifikowanych typów formularza, w tym dwa zasadnicze: dla spraw kościelnych oraz świeckich, wśród których przeważały sprawy natury ekonomicznej (nadania, sprzedaże i wymiany ziem oraz wsi, a także nadania i sprzedaże urzędów sołtysowskich i wójtowskich).

Kancelaria średniowieczna była komórką organizacyjną, w której osoby w ustalonym miejscu (siedziby władz państwowych, kościelnych, klasztornych, możnowładczych, miejskich) w zależności od posiadanych kwalifikacji i przydzielonych funkcji brały udział we wszystkich stadiach powstawania dokumentu i wszystkich urzędowych pism, zajmowały się ich wysyłką i przyjmowaniem korespondencji. Jako części składowe urzędów pojawiły się dopiero wtedy, gdy zorganizowało się państwo oraz władza państwowa i terytorialna. Przez długi czas, obok skryptoriów, były jedynym ośrodkiem piśmiennictwa i twórczej pracy umysłowej w Polsce średniowiecznej¹.

Od czasu wprowadzenia organizacji kościelnej, powstały w Wielkopolsce szkoły katedralne – nowe miejsca przechowywania ksiąg łacińskich i nauczania. Księgami mogli posługiwać się tylko mnisi, wspólnoty katedralne, członkowie rodziny królewskiej i niektórzy urzędnicy dworscy, w tym kapelani. Kaplica książęca, czyli *capella*, stanowiła początek kancelarii państwowej².

¹ W. Korta, *Rola kulturalna średniowiecznej kancelarii*, [w:] *Studia z dziejów kultury i ideologii ofiarowane Ewie Maleczyńskiej w 50 rocznicę pracy dydaktycznej i naukowej*, Ossolineum 1968, s. 65.

² K. Maleczyński, M. Bielińska, A. Gąsiorowski, *Dyplomatyka wieków średnich*, Warszawa 1971, s. 41.

Jeśli chodzi o dokument pisany i pieczętny, to jako pierwsze uaktywniły się kościelne ośrodki wielkopolskie, które już przy końcu XI wieku wzbogacały księgozbiory katedralne dziełami sprowadzonymi z Saksonii, Limoges, Wyszehradu czy St. Gallen³. Korzystano też prawdopodobnie ze zbioru *Variae* autorstwa Kasjodora. Zbiór ten wzorował się na edyktach i innych aktach kancelarii późnorzymskiej z IV-V wieku. Doskonała forma zapewniła temu dziełu dużą poczytność w średniowieczu i czasach odrodzenia⁴.

Podkreślić też należy, że z lat 1112-1113 pochodzi pierwsza wzmianka o kanclerzu (Michale na dworze Bolesława Krzywoustego)⁵. Po raz pierwszy określenia *cancellaria* na terenie Wielkopolski użyto w 1296 roku, a na Śląsku w dokumencie Henryka Głogowczyka w 1298 roku⁶. Urząd kanclerza gnieźnieńskiego został utworzony i uposażony dopiero przez arcybiskupa Janisława w 1331 roku⁷.

Do personelu kancelarii metropolitalnej zaliczali się urzędnicy, tacy jak: kanclerze, wicekanclerze, notariusze i protonotariusze oraz pisarze. Zasięg zadań kanclerza arcybiskupiego był zdecydowanie mniejszy niż książęcego i związany przede wszystkim z redagowaniem i spisywaniem dokumentów. Zarówno notariusze (*notarii*), jak i pisarze (*scriptores*) mieli od lat 30. XIII wieku określone funkcje kancelaryjne. Notariusz redagował, a czasem i spisywał dokumenty, natomiast tytuł skryptora nosili ingrosatorzy dokumentów, czyli „przepisywacze”. Z grona notariuszy wybierano protonotariusza, który był zastępcą kanclerza i nadzorował pozostały personel kancelaryjny.

Znana również była funkcja notariuszy publicznych (*tabellioni*), którzy mogli wystawiać tak zwany instrument notarialny. Znani byli w Polsce od końca XIII wieku i aż do wieku XIV działali wyłącznie przy kancelariach kościelnych. Dla Kościoła polskiego posługiwanie się pisemnym dokumentem było ważnym instrumentem gwarantującym nabycie i ochronę prawa⁸.

Znaczącą rolę w rozpowszechnieniu się notariatu na ziemiach polskich odegrały kontakty z kancelarią papieską, a także procesy polsko-krzyżackie toczone przed sądami papieskimi w 1320 i 1339 roku. O popularności tego urzędu świadczy statut

³ *Ibidem*, s. 100-101; por. też: K. Maleczyński, *O formularzach w Polsce w XIII wieku*, [w:] *Studia nad dokumentem polskim*, Ossolineum 1971.

⁴ J. Strzelczyk, *Goci – rzeczywistość i legenda*, Warszawa 1984, s. 164.

⁵ K. Maleczyński, *Zarys dyplomatyki polskiej wieków średnich*, Wrocław 1951, s. 83, 96.

⁶ S. Nawrocki, *Rozwój form kancelaryjnych na ziemiach polskich od średniowiecza do końca XX wieku*, Poznań 1988, s. 20.

⁷ *Kodeks Dyplomatyczny Wielkopolski, tom II, numery 617-1292 z lat 1288-1349*, Poznań 1878, nr 1116 [dalej KDW II].

⁸ W. Uruszczak, *Historia państwa i prawa polskiego, tom I (966-1795)*, Warszawa 2010, s. 94.

biskupa krakowskiego Bożęty z 1359 roku – *De salario tabellionum*. Uznaje się, że w XIV wieku działało na ziemiach polskich co najmniej 180 notariuszy mianowanych przez biskupów⁹.

W czasie pontyfikatu Jarosława Bogorii Skotnickiego można zaobserwować znaczny przyrost liczby urzędników kancelaryjnych. Podczas gdy w kancelarii arcybiskupa Pełki poświadczony jest tylko kanclerz Janusz¹⁰, u Jakuba Świnki – podkanclerze i notariusze¹¹, u Janisława – kanclerz, wicekanclerze i notariusz¹², to wśród personelu metropolity Skotnickiego widzimy kanclerza, wicekanclerzy, wielu notariuszy i wcześniej niepoświadczony w dokumentach gnieźnieńskich tytuł protonotariusza.

Sam Jarosław posiadał wiedzę na temat tworzenia dokumentów i zwyczajów kancelaryjnych, zarówno europejskich, jak i rodzimych, gdyż jego działalność kościelna zaczęła się w roku 1322, po powrocie ze studiów teologicznych i prawniczych w Bolonii. W roku 1331 widzimy go na urzędzie kanclerza kujawskiego¹³. Prawdopodobnie na tym stanowisku pozostawać mógł aż do swego wstąpienia na urząd arcybiskupi. Kanclerstwo kujawskie niewątpliwie pomogło mu w unowocześnieniu tego urzędu i dobór odpowiedniego personelu kancelaryjnego.

Listę urzędników arcybiskupa otwiera *notarius* Damian. Działał on w latach 1345-1346, a pojawił się w dwóch dokumentach – LIBR II 3 i LIBR II 5¹⁴, w których podpisał się w pierwszej osobie: *ac (et) me Damiano notario*. Taki zapis wskazuje, że Damian był ingrosatorem tych dokumentów.

Dwa lata później widzimy aktywność wicekanclerza Jana, który był pisarzem, a może i koncypientem dwóch dokumentów – LIBR II 9 z 1348 roku oraz KDW VI 155 z 1350 roku. Użył on formuły skrypcyjnej w postaci *Per manus Joannis vicecancellarii curie nostre*.

⁹ *Ibidem*, s. 95.

¹⁰ *Kodeks Dyplomatyczny Małopolski, tom II, lata 1153-1333*, wyd. F. Piekosiński, Kraków 1886, nr 402 [dalej KDM II].

¹¹ M. Bielińska, *Kancelarie i dokumenty wielkopolskie XIII wieku*, Wrocław 1967, rejestry 39 i 41 oraz *Kodeks Dyplomatyczny Wielkopolski, tom VI, numery 1174-1400 z lat 1174-1400*, wyd. A. Gąsiorowski, H. Kowalewicz, Warszawa-Poznań 1982, nr 60 i 72 [dalej KDW VI].

¹² KDW VI 109 oraz S. Librowski, *Szesnaście nie drukowanych dokumentów wystawionych przez arcybiskupa Janisława w latach 1319-1341*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, t. 51, Lublin 1985, s. 347-372, nr 7 i 8 [dalej LIBR I].

¹³ S. Szczur, *Uwagi o działalności dyplomatycznej arcybiskupa gnieźnieńskiego Jarosława Bogorii*, „Nasza Przeszłość”, t. 67 (1987), s. 241.

¹⁴ S. Librowski, *Czterdzieści cztery nie drukowane dokumenty arcybiskupa Jarosława z lat 1343-1372*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, t. 52, Lublin 1986, s. 177-255, [dalej LIBR II].

Zaraz po Janie widzimy wicekanclerza Jaszka (Jaśka). Datował on również dwa dyplomy z 1352 roku – LIBR II 12 i 13. W czasie tym po raz pierwszy w kancelarii Jarosława pojawiają się formuły *datum per manus*¹⁵ i *transiuit per manus*¹⁶.

W kolejnych latach w kancelarii gnieźnieńskiej działało razem dwóch urzędników – notariusz Jan (dokumenty LIBR II 17, 18, 23 z lat 1354-1357) oraz protonotariusz Jan (LIBR II 19 z 1355 r.). Jan *notarius* stosował formułę *datum per manus* (LIBR II 17 i LIBR II 23) oraz *scriptum per manus* (LIBR II 18). Najprawdopodobniej był on koncypientem tych dokumentów, o czym świadczy zbieżny układ formularza, a szczególnie identyczna dla tych dokumentów arenga: *Quoniam ea, que geruntur in tempore, simul labuntur cum tempore, nisi fuerint literis cum annotatione testium posterorum noticie commendata* oraz notyfikacja o podobnej stylizacji: *notum facimus uniuersis, tam presentibus quam futuris, ad quos devenerit scriptum presens*. Dyplom LIBR II 18 według formuły skrypcyjnej został spisany przez notariusza Jana. Popierać to może tezę Kazimierza Bobowskiego, że ci, którzy wymienieni byli w *datum per manus*, mieli całościową pieczę nad tworzeniem dyplomu, w czym zawierało się nieraz także redagowanie.

Zastępca notariusza, czyli *protonotarius* Jan, pojawił się w dokumencie LIBR II 19, który opatrzony został subskrypcją: *data per manus Ioannis protonotarii Curie nostre*. Stanisław Librowski opublikował ten dokument z XVI-wiecznej kopii (oryginał nieznan), więc zdarzyć się mogła pomyłka kopisty podczas przepisywania (*protonotarius* zamiast *notarius* oraz *data* zamiast *datum*, zwłaszcza, że więcej osób z tytułem protonotariusza w subskrypcjach Jarosławowych dokumentów nie występuje).

W roku 1355 formuły *transiuit per manus* użył *vicecancellarius* Jazdko (LIBR II 20). W dokumencie tym widać indywidualne cechy jego dyktatu w postaci arengi *Quoniam cursus rerum temporalium sepius a memoria humana per prolixitatem temporum dilabi consuevit, sapientium decrevit auctoritas facta mortalium pressencia literarum apicibus cum annotatione testium futurorum noticie commendare* oraz publikacji *ad uniuersorum, tam presencium quam futurorum noticiam, quorum audientie presens scriptum recitatum fuerit, volumus pervenire*.

¹⁵ Formuła *datum per manus* miała różnorodne znaczenie w poszczególnych kancelariach, a nawet w różnych okresach funkcjonowania jednej i tej samej kancelarii. Określony w tej formule datariusz przypuszczalnie oznaczał tego, kto odpowiedzialny był za cały tok powstawania dyplomu, a także za legalność jego treści, por. K. Bobowski, *Dokumenty i kancelarie książęce na Pomorzu Zachodnim do końca XIII w[ieku] (na tle praktyki kancelaryjnej wszystkich świeckich i kościelnych ośrodków zarządzania i kultury)*, Wrocław 1988, s. 206.

¹⁶ Formuła *transiuit per manus* należała do ważniejszych not kancelaryjnych arcybiskupów gnieźnieńskich. Być może oznaczała to samo, co *datum per manus*, a stosowanie jej mogło być wynikiem osobistych preferencji konkretnych osób, por. A. Adamska, *Formuła „Transiuit per manus” w średnio-wiecznych dokumentach arcybiskupów gnieźnieńskich*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, t. 65 (1996), s. 393-340.

Jednorazowo arcybiskup Bogoria skorzystał z usług notariusza publicznego Jana z Korczyna (KDW III 1345 z 1356 r.). Dyplom subskrybowany przez Jana dotyczył ustalenia prokuratora czuwającego nad zamianą wsi arcybiskupich Gębarzewo i Brudzewo na wieś należącą do Wielkiego Mistrza krzyżackiego, Winrycha von Kniprodego, zwaną Dąbrowa. Pojawia się tu jedna z nielicznych w badanym materiale formuła skrypcyjna podana przez datariusza w pierwszej osobie: *Et ego Iohannes quondam Petri de Novacivitate, clericus Cracoviensis dyocesis, publicus auctoritate imperiali notarius, predictis omnibus et singulis presens interfui et de mandato et auctoritate ipsius domini archiepiscopi hic me cum meo nomine et sigillo consuetis subscripsi in testimonium omnium premissorum.*

O wiele więcej informacji, niż o poprzednikach, mamy na temat notariusza Mikołaja z Wolborza. Mikołaj, notariusz królewski, 19 października 1350 roku podpisał postanowienie króla Kazimierza Wielkiego w sprawie wsi Bosutów leżącej w powiecie mogińskim (krakowskie); 2 października 1359 roku podpisał nadanie przez króla Kazimierza Wielkiego dąbrowy, zwanej Brzozowa, Stefanowi, synowi Wojosta, dziedzicowi ze Stobniowa. Z 1360 roku pochodzi wzmianka o tym, że Mikołaj z Wolborza był notariuszem kancelarii królewskiej Kazimierza Wielkiego¹⁷. Własnością Mikołaja była arenga *Quoniam omnium habere memoriam (divinum) magis (esse) noscitur, quam humanum.* Zawarł ją w dwóch dyplomach: LIBR II 22¹⁸ z 1357 roku i NKDMaz III 13 z tego samego roku. Formuła kancelaryjna Mikołaja posiada brzmienie: *scriptum est autem per manus Nicolai de Volborze (Volborz) notarii curie nostre.*

W latach 1358-1363 na dworze gnieźnieńskim pracował notariusz Hanko z Gniewkowa. Sporządził on dziesięć dyplomów, z których w ośmiu stwierdzamy formułę *transivit per manus (Hanconis notarii curie nostre)* – KDW III 1388¹⁹, 1399, 1456, KDW VI 206, LIBR II 25/NKDMaz III 23, LIBR II 27, NKDMaz III 36, 61; w dwóch zaś *scriptum per manus (Hanconis notarii curie nostre)*: LIBR II 28 oraz LIBR II 29.

Eschatokół przywileju LIBR II 29 z 1360 roku podaje kolejne informacje na temat praktyk kancelarii arcybiskupiej. Odkrywamy tam mianowicie zapis: *Transivit autem presens privilegium per magistrum Martinum vicecancellarium, scriptum est*

¹⁷ Dane te pochodzą z *Kalendarza z dziejów Wolborza* dra S. Siniarskiego, wydane przez Instytut Wydawniczy Związków Zawodowych w Warszawie w 1984 r. Pracę tą można zaczerpnąć ze strony internetowej Parafii św. Mikołaja, biskupa w Wolborzu, <http://archidiecezja.lodz.pl/wolborz/siniarski.php> [data dostępu: 7.05.2011].

¹⁸ *Nowy Kodeks Dyplomatyczny Mazowsza, część III, dokumenty z lat 1356-1381*, wyd. 1, I. Sułkowska-Kuraś, S. Kuraś, Warszawa 2000 [dalej NKDMaz III].

¹⁹ *Kodeks Dyplomatyczny Wielkopolski, tom III, numery 1293-2053 z lat 1350-1399*, Poznań 1879 [dalej KDW III].

autem per manus Hanconis de Gnevcovia notarii curie nostre. Świadczyć to może, że formuła *transivit per manus* może być zamienna dla *datum per manus* i oznaczał kompleksowo pojęty tok pracy nad sporządzanym dokumentem, łącznie z zapewnieniem jego legalności, natomiast *scriptum per manus* oznaczał w tym przypadku spisanie go.

Notariuszem kurii gnieźnieńskiej był także pleban Mikołaj ze wsi Zduny. Dyplom KDW III 1398 z 1359 roku sygnował: *scriptum autem per manus Nicolai plebani de Sduny, notarii curie nostre.*

Najwięcej produktów kancelaryjnych za pontyfikatu Jarosława Bogorii wyszło spod ręki notariusza Jaranda. Działał on na swoim stanowisku w latach 1365-1371. Do cech charakterystycznych jego dyktatu należało stosowanie korroboracji *Harum quibus...*, która użyta została przez niego sześciokrotnie (KDW III 1569; KDW VI 211, 212; NKDMaz III 77; LIBR II 34; LIBR II 38).

Jarand używał zazwyczaj formuły *scriptum per manus* (KDW III 1569, 1611, 1655; KDW VI 212, 219; LIBR II 34, 36, 39, 42; NKDMaz III 77). Raz jeden zastosował *datum per manus*: LIBR II 33.

Wiadomo, że Jarand sprawował funkcję notariusza publicznego z nominacji monarchicznej (KDW III 1655 z 1371 r.). Był synem Mikołaja z Bełszewa i Brudzewa herbu Pomian, kanonikiem płockim od 1364, łączycyckim od 1367, a gnieźnieńskim od 1369 roku. Jako kustosz gnieźnieński i kanonik wrocławski, a zaraz potem dziekan gnieźnieński, wystąpił w roku 1383. Sprawował też funkcję kolektora świętopietrza, został zamordowany w 1388 roku²⁰.

Kanonik płocki Brosław (Bronisław) był notariuszem arcybiskupa Jarosława w latach 1366-1368 oraz w 1373 roku. Czterokrotnie użył on formuły *scriptum per manus* (KDW VI 220; LIBR II 38, LIBR II 40i LIBR II 41 – są to przywileje lokacyjne) i raz *transivit per manus* (KDW III 1682 z 1373 r.).

Dyktat czterech powyższych dokumentów lokacyjnych łączy jednakowa arenga: *Quoniam omnium habere memoriam divinum magis esse noscitur quam humanum*, która już wcześniej należała do formularza katedry gnieźnieńskiej, a w tym przypadku stosowana była przez Brosława.

O pochodzeniu Brosława wiemy, że był on synem Wita ze Strzałkowa. Wydawcy *Nowego Kodeksu Dyplomatycznego Mazowsza* rozszerzają okres jego działalności notarialnej na lata 1361-1369. Inne funkcje, które Brosław pełnił, to: kanonia kurzelowska (1368 r.), płocka (1369 r.) i gnieźnieńska (1376 r.) oraz prepozytura kurzelowska (1376 r.)²¹.

²⁰ Za komentarzem do dok. KDW VI 212.

²¹ Za komentarzem do dok. NKDMaz III 56.

W kancelarii katedralnej w latach 1350-1369 przełożonym personelu był kanclerz Mikołaj. Osobiście datował on trzy dokumenty (KDW III 1293, 1356 oraz KDW IV 2067 [1405b]), lecz jako świadka widzimy go ponadto w 28 dokumentach (KDW III 1322, 1357, 1358, 1359, 1375, 1429, 1521, 1633; KDW VI 138, 142, 149, 155, 203; KDW XI 1727, 1734, 1736; LIBR II 1, 2, 3, 5, 6, 10, 12, 13, 14, 15, 24, 42). Na liście testacyjnej pojawiał się na miejscu pierwszym (LIBR II 3), drugim (m.in. LIBR II 1, 5), trzecim (m.in. LIBR II 6), co świadczyło o jego wysokiej pozycji u boku arcybiskupa Skotnickiego.

Jeśli chodzi o dokumenty, w których w datacji pojawia się Mikołaj, to również one dają pojęcie o zadaniach kanclerza w omawianym przedziale czasowym. Mikołaj nie zajmował się spisywaniem, gdyż w żadnej z jego subskrypcji nie pojawia się *scriptum per manus*. Znaleźć można natomiast: *datum per manus* (KDW III 1293 z 1350 r.); *transivit per manus* (KDW III 1356 z 1357 r.) oraz *actum et datum per manus* (KDW IV 2067 [1405b] z 1359 r.). Dokładnego znaczenia tych formuł jeszcze nie wyjaśniono, jednak przypuszczać można, jak wcześniej wspomniano, że stosowane były na przemian, a na pewno dotyczyły uwagi i nadzoru nad przebiegiem czynności sporządzenia dokumentu (polecenia sporządzenia, spisania minuty, a potem czystopisu, subskrypcji i przywieszenia pieczęci) oraz legalnością jego postanowień prawnych.

Zamieszczona poniżej tabela przedstawia personel kancelarii metropolitalnej w czasie pontyfikatu Jarosława Bogorii Skotnickiego.

Tabela 1. Personel kancelarii metropolitalnej w czasie pontyfikatu Jarosława Bogorii Skotnickiego

Lp.	Stanowisko	Imię	Rok/lata	Nr dokumentu
1.	Kanclerz	Mikołaj	1350-1369	KDW III 1293 KDW III 1356 KDW IV 2067 [1405b]
2.	Wicekanclerz	Jan	1348-1350	LIBR II 9 KDW VI 155
		Jaszko	1352	LIBR II 12 LIBR II 13
		Jazdko	1355	LIBR II 20
		Marcin	1359-1360	LIBR II 29 KDW III 1403

3.	Notariusz	Damian	1345-1346	LIBR II 3 LIBR II 5
		Jan	1354-1357	LIBR II 17 LIBR II 18 LIBR II 23/ NKDMaz III 9
		Jan z Korczyna	1356	KDW III 1345
		Mikołaj z Wolborza	1357	LIBR II NKDMaz III 13
		Hanko z Gniewkowa	1358-1363	KDW III 1388 KDW III 1399 KDW III 1456 KDW VI 206 LIBR II 25 LIBR II 28 NKDMaz III 36 NKDMaz III 61 LIBR II 27 LIBR II 29
		Mikołaj ze wsi Zduny	1359	KDW III 1398
		Jarand Pomian	1365-1371	KDW III 1569 KDW III 1611 KDW III 1655 KDW VI 212 KDW VI 219 LIBR II 33 LIBR II 34 LIBR II 36 LIBR II 39 LIBR II 42 NKDMaz III 77
		Brosław (Bronisław)	1366-1368 1373	KDW VI 220 LIBR II 38 LIBR II 40 LIBR II 41 KDW III 1682
		Budko	1374	KDW III 1699
4.	Protonotariusz	Jan	1355	LIBR II 19

W podsumowaniu wiadomości dotyczących kancelarii gnieźnieńskiej czasów arcybiskupa Jarosława należy wysunąć następujące wnioski:

- pracownicy kancelaryjni, w tym notariusze, musieli posiadać odpowiednie wykształcenie i erudycję, by nie tylko przepisywać gotowe wzory, ale też samodzielnie redagować dyktat dokumentu. Na uniwersytetach od drugiej połowy XI wieku pojawiają się pierwsze prace teoretyczne nad *ars dictandi* i pierwsze formularze jako podręczniki pisania dokumentów i listów;
- zasięg zadań kanclerza arcybiskupiego związany był z redagowaniem i spisywaniem dokumentów, opieką nad pieczęcią arcybiskupią i kapitulną;
- od lat 30. XIII wieku notariusze i skrypcy mieli już jasno określone zadania. Notariusze:
 - zajmowali się redakcją, a czasem spisywaniem dokumentu, skrypcy natomiast tylko tym drugim;
 - istniała też funkcja notariuszy publicznych (*tabellioni*), którzy mogli wystawiać tak zwany instrument notarialny. Pierwszego notariusza publicznego mianował arcybiskup Jakub Świnka po roku 1384;
 - arcybiskup Jarosław posiadał 15 udokumentowanych pracowników kancelaryjnych, ich rzeczywista liczba zaś mogła być znacznie większa;
 - formuły skrypcyjne znane w kancelarii gnieźnieńskiej, to: *scriptum per manus*, *datum per manus* i *transivit per manus*. Prawdopodobnie dwie ostatnie były stosowane zamiennie, według indywidualnych preferencji danego datariusza, który określony tą formułą przypuszczalnie odpowiedzialny był za cały tok powstawania dyplomu, a także za legalność jego treści;
 - od połowy XIV wieku *transivit per manus* wypiera formułę *datum per manus*;
 - w formularzu kancelaryjnym, począwszy od lat 20. XIV wieku, dostrzec można postępujące uproszczenie wystawianych dokumentów i eliminację zbędnych formuł. Dotyczy to szczególnie przywilejów lokacyjnych i nadań ziemskich przeznaczonych pod lokacje. Uproszczenie to było wynikiem wzrostu ilościowego dokumentów, który zwiększał się wraz z rozwojem różnych sfer życia społeczno-ekonomicznego, a także z doskonalenia praktyki zarządzania diecezją przez kolejnych metropolitów.

Alina Polak

**SUBSCRIPTION FORMULAS USED IN ARCHBISHOP JAROSŁAW
BOGORIA SKOTNICKI'S DOCUMENTS AND BY THE STAFF
OF THE ARCHBISHOP'S OFFICE IN YEARS 1354-1374**

Abstract

The workers at archbishop Jarosław Bogoria Skotnicki's office (pontificate from 1342 to 1374) needed suitable education not only to rewrite ready templates but also to edit documents on their own. The staff of the metropolitan office included such clerks as chancellors, vice-chancellors, notaries, pro-notaries and writers. It has been confirmed that there were 15 such employees in the times of this metropolitan bishop. The duties of an archbishop's chancellor included editing and writing documents and looking after the archbishop's and chapter's seal.

The notaries edited and sometimes wrote documents and the scribes only wrote documents.

The scripting formulas known in the office in Gniezno were *scriptum per manus*, *datum per manus* and *transivit per manus*. The two last ones were probably used alternatively according to the individual preferences of a particular datary who was most likely responsible for the entire course of creating a diploma and the legality of its content. In the 14th century *transivit per manus* replaced the *datum per manus* formula.